

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ ESKİ TÜRK YERLEŞİM BÖLGELERİ VE ADLARI HAKKINDA

Türkiye Türkleri hakkında yaygın bir görüş vardır. Bu, Türkler'in Anadolu'yu 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra yurt edinmiş oldukları yolundaki görüştür. Tarihi belgeler bunun aksini söylemektedir. Bu ülke söz konusu tarihten çok önceleri Türkler'in yurdu olmuştur. Asırlar öncesinden Anadolu'ya gelerek yerleşen önce Türk toplulukları bu ülkenin dağına taşına damgalarını vurmuşlardır. Bir çok dağın, ovanın, ırmağın, kasaba ve köyün adı milattan yüzyıllarca önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Türk topluluklarının izlerini taşımaktadır.

Anadolu'daki en eski Türk izleri kaya üstü resimlerinde görülür. Geniş bir alana yayılmış olan bu vesikalar Anadolu'nun en eski sakinleri hakkında bilgiler vermektedir. Araştırmacı Muvaffak Uyanık, Hakkari bölgelerinin batısında yer alan "Gevaruk" ve "Tirşin" yaylalarında kayalar üzerine kazınarak çizilmiş binlerce kaya resmi keşfetmiştir. Adeta açık hava müzesi niteliğinde olan ve çok geniş bir alana yayılı bulunan bu zengin resimlerin benzerlerine doğuda Azerbaycan ve Kobistan bölgesinde kayalar üzerine çizilen yaklaşık 4000 adet resimde rastladığımız gibi güneyde de Filistin bölgesinde kayalar üzerine çizilen yüzlerce kaya üstü resminde rastlarız. Gevaruk ve Tirşin yaylalarındaki kaya üstü resimleri günümüzden yaklaşık olarak 6000-1000 yıllarına tarihlendirilmektedir. (...) Resimlerin çok büyük bir kısmını dağ keçileri, bizon, çeşitli av hayvanları, avda kullanılan tuzak sahneleri, sihirle ilgili motifler, sivilize edilmiş şekiller ve eski yan göçebe Türk boylarının kullanmış oldukları amblemler meydana getirmektedir. (...) Görüldüğü üzere çok geniş bir coğrafi bölgeye yayılmış olmasına rağmen şekil ve muhteva yönünden birbirinin benzeri olan bu resimlerin eskiden göçebe ve yarı göçebe Türk boyları tarafından yapılmış oldukları bugün artık yerli ve yabancı bilim adamlarınca kesinlikle kabul edilmiştir. (...) (ERZEN, 1996)

Anadolu'dan gelip geçmiş bulunan bir çok kavim Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Milattan önceki yüzyıllarda Sümerler, Kutlar/Gutiler, Urartular, Hititler, Hurriler, İyonlar, Etrüskler, Frigler, Lidyalılar, Kimmerler, Medler, Presler vb.

Yavuz GÜRLER

Ankara Ü. DTCF Doktora Öğrencisi

çeşitli ırklardan kavimler Anadolu ve yakın çevresini yurt tutmuşlardır. (ÇAY, 1994: 50) Bu kavimlerden Sümerler'in Türklükle olan münasebeti Türk ve Avrupalı bilim adamlarınca ortaya konmuştur. Batılı tarihçilerden Benno Landsberger ile Sümercedeki Türkçe kelimeler üzerine çalışmalar yapan Osman Nedin Tuna, Sümerce ile Türkçenin alakasını ortaya koymuşlardır. A. Zeki Velidi Togan da Umumi Türk Tarihi'ne Giriş adlı eserinde Sümerler'in, Elamlar'ın, Hurriler'in Türklükle ilgileri hakkında bilgiler aktarmaktadır. (ÇAY: 53) Umumi Türk tarihi'nin en yetkili bilgini Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Önasya eski tarihinin en büyük alimi Fr. Hommel'in yeryüzünde ilk defa Aşağı Mezopotamya'da yazıyı icat ederek Tarih Çağı'nı açan Sümerler'i tamamıyla bir Türk kavmi saymıştır. 1928'de Viyana'da basılan Almanca kitabında da 350 kelimeyi Türkçe ile izah etmiş ve Sümerce diye bir Türkçe cümle bile tertip etmiştir. Bundan başka Sümerler'in, eski Skitler/ Sakalar'ın ve bir çok tarihi Türk kavimlerinin defin merasimlerinin bir olması, tespit edilen defin adetleri (güneybatı İran'daki) Elam dilindeki Türkçe ile müşterek kelimeler, bunlardaki at terbiyesi; Hurriler'in dillerinin Türkçe ile akrabalık derecesini arz eden hususiyetlerin olması; bu Hurriler'de Türkistan'daki Khuttal Türkleri'nin (ki en iyi binek atı beslerlerdi) ve Önasya Selçukluları devrinin at terbiyesini andıran yalıcılıkları hep Önasya'da tarihten önceki Türk izlerini teşkil eder. (KIRZIOĞLU, 1992: 190-191)

M.Ö. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm sürmüş olan Akad hükümdarı Naram-Sin'e ait "Şartambari" metni olarak bilinen yazılı kaynak Anadolu'daki Türk varlığı hakkında önemli bilgileri ortaya koymaktadır. Bu belgenin üçüncü kopyası Hattuşaş (Boğazköy) ta ortaya çıkarılmıştır. Naram-Sin'e karşı birleşen 17 Anadolu kralından birisinin adı Turki kralı İluşu Nail'dir.. Diğer taraftan Fırat kıyısında Mari bölgesinde (Telle-Hariri) çıkarılan ve M.Ö. 4000-2000 yıllarındaki Sümer ve Babil nüfuzunun bölgede hakim olduğu dönemden kalan tabletlerin 13 tanesinde Turukku adlı bir kavimden bahsedilmektedir. (ÇAY, 57-58)

Yukarıda bahsi geçen kavimlerden biri de Urartular'dır. Bazı filologlar Hurriler'in Orta Asya steplerinden ve yüksek yaylalarından göç ederek İran üzerinden Doğu Anadolu'ya geldiklerini ileri sürmektedir. Aynı kökenden gelen Urartular'm M.Ö. 3. binin ortasında Hurriler'den ayrıldıkları tahmin edilmektedir...Hurri dili gibi bitişken karakterinden dolayı Urartu dili de genel bir deyimle Asyanik Diller Gurubu'na sokulmaktadır. (...) Sabit köklere değişik ekler ilavesiyle kelime teşkili bakımından Urartu dili Türkçenin dahil bulunduğu Ural-Altay dilleri ile benzerlik göstermektedir. (KIRZIOĞLU, KIPÇAKLAR, 188-189)

Milattan önceki yıllarda yaşamış olan Urartular'ın Türklükle olan münasebeti açıkça görülmektedir. Erciş ilçemiz bu kültürün izini taşımakta olup babası Menua ile ortaklaşa krallık yapan Urartu kralı I. Arğıştı'nın adı bugün bu ilçemizde yaşamaktadır. (KIRZIOĞLU, 189) Yine en eski yerleşim yerleri ile ilgili diğer bir şehir ise Gümürü/Gümrü'dür. Bu şehrin adı de M.Ö. 720-714 yılları arasında Kür ve Aras boylarına gelmiş olan Kazar Türkleri'nin atası Kimmerler'den kalmadır. (KIRZIOĞLU, 189-191)

Doğu Anadolu'da M.Ö. 4. binde çok kuvvetli bir kültür birliği görülmektedir. Bu kültür birliğine ilim adamları Erken Hurri Kültürü adını vermişlerdir. Kafkasya'dan Urmiye'ye, oradan da Kuzey Suriye'ye kadar uzanan bu kültür birliği için tarihçilerce Erken Bronz Çağı Kültürü, Erken Hurri Kültürü, Kura-Araş Kültürü, Yanık Kültürü gibi adlar kullanılmıştır. Ancak bu kültürü yaratan halkın ise Asyanik bir millet olan ve dilleri Türkçenin de dahil olduğu Ural-Altay Dilleri'ne benzeyen Huniler olmasından dolayı Erken Hum Kültürü adının verilmesi, gerek yeterli ve gerekse yabancı bilim adamlarınca uygun görülmüştür. (KIRZIOĞLU, 186) Yine Hurri kökenli kavimlerin M.Ö. 3. binin başlarında Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'ya göçtükleri görülür. Kuzey Suriye'deki Habur vadisinde bulunmuş çivi yazılı tabletler de Hurriler'in Akatlar (M.Ö. 2350-2050) zamanında buralarda yaşadıklarını isbatlamaktadır. (KIRZIOĞLU, 187) Hurri kültürünün en önemli özelliği geniş yerleşim alanı olan Kafkasya, Malat-

ya, Urmiye Gölü ve Kuzey Suriye bölgesinde ele-geçen keramik çeşitlerinin şeklidir. Hemen hemen benzer süsleme özelliği gösteren keramik çeşitleri, ana hatları itibarıyla yerli Anadolu karakterini yansıtmaktadır. (KIRZIOGLU, 186)

Kars ilimizin adı, 1064 yılındaki Selçuklu fethinden önceki tarihi kaynaklarda **Vanand** olarak anılmaktadır. Merhum A. Zeki Velidi Togan, Kars **Vanandlar** için şöyle demektedir: "Önasya'ya vaki eski Türk göçlerinden biri de - M.Ö. 149-127 seneleri arasında- Edil havzasından kalkıp Derbend yoluyla Azerbaycan'a geçerek şimdiki Kars ve Pasin ovalarına gelip yerleşen **Bulgar** ve **Vanandlar'd r** ki Ermeni müverrihi Khorenli Moses'in eserinde yazılan bu kaydın tarihe uygun olduğunu, ben İbn Fadlan'a ait eserimde (Mukaddime, S.XXVIII) izah etmişimdir." (Kıpçak Türkleri kolundan) **Bulgarlar'a** akraba olan Vand/ Vanandlar'ın Doğuistan'da kalan kısımları, Arap kaynaklarında **Vnldr** yahut **Vnndr-Vanandar**, yani **Vanandlar**-ismi altında zikredilmektedir. Kars Sancağı'na (1064'teki fetihle) Selçuklular'ın gelişine kadar hep Vanand denilmiştir. (KIRZIOGLU, 37)

Kazar ve **Bars I** adlı Türk boyları ise Anadolu'nun doğu kısımlarına kadar ilerlemişlerdir. Bu boylar iki defa Valarş (194-216) ve iki defa da Büyük Tridat (287-323) çağında olmak üzere dört kez Kür ve Aras boylarına ve daha güneye akın etmiş ve akabinde buralara yerleşmişlerdir. Erzurum'a kadar gelen bu Türk akınları **Malazgirt** ile **Muş-Bulan k** bölgelerine kadar ulaşmıştır. 310 yılından az önceki akınlarında "Karlar Ovası" (**Kunan Düzü**) ile Gence'nin doğusundaki "Barda" (Berdaa) bölgelerinde tutunmuşlardır. (KIRZIOGLU, 46) Kıpçak Türkleri'nin bir oymağının adı olan **Tortum**, Erzurum'un **Tortum ilçesi** ile **Tortum kalesinde** adını hala yaşatmaktadır. (KIRZIOGLU, 151) Yine Erzurum'un Oltu ilçesi de Kıpçak kolundan bir boyun adıdır. Latince kaynaklarda "Oltis/Oldis" olarak görülen Oltu, Çıldır-Karsak arasında kayalık bir yer olup anlamı "Oltu/ Oldu kayası" dır. Büyük bir Kıpçak boyudur. Eflak'ta soldan Tuna nehrine karışan çay üzerindeki kasabada Oltu adını taşır. Eski Romanya Dev-

let Başkanı Çavuşesku, 1918'de oradaki "Oltu" kasabasında doğmuştur. (24 Mart 1969 tarihli Hürriyet Gazetesi) (KIRZIOGLU, 163)

73-74 Kuzeyli istilasına katılan "**Paçanig**" adlı bir Türk boyundan bir kol Gökçeğöl'den çıkıp Revan'dan geçerek soldan Aras'a karışan Zengi suyu/Hurazdan çayı başındaki "Nig" (Güzeldere) sancağına yerleşmiş ve buranın merkezi olan "**Peçni/Beçeni**" kalesine adlarını vermişlerdir. Buranın adı, ilk olarak Ermeni kironikçisi Parpılı Lazar'ın 485'te bitirdiği eserinde aziz papas **Peçnili Atik'ten** dolayı geçmektedir. Kalenin bulunduğu vadi ise Ermeni metinlerinde "**Tara Çiçek**" ve Türklerce "**Dere-(i) Çiçek**" diye anılmaktadır. (KIRZIOGLU, 39) .

Kazar Birliği'ne mensup Kıpçak kolundan **Sabir** ve **Suvarlar' n** bir kolu Kafkaslar'ı aşarak Sasanlılar ve 515'te de Anadolu'ya girerek Bizans ile savaşmıştır. (KIRZIOGLU: 193) Bunların XIV. yüzyılda "**Bat Sibirya'da** yaşayan kolundan **Sibir/Sibirya** ülkesinin adı kalmıştır. Bu **Sabir/Suvar/Sibir/Siber** adlı Türk boyunun adı Erzurum'un "**ispir**" ilçesinde adını yaşatmaktadır. Van ilimizin Başkale ilçesi sınırları içinde bulunan "İspir(is)"dağının adı da aynı Türk boyuna aittir.

Görüldüğü gibi Anadolu'ya 1071 tarihinden sonraki yoğun Oğuz göçünden çok önceleri de Türk akını vardı ve halen devam etmektedir. **Kalaç/Khalaçlar'dan** iki dalın, Selçuklulardan çok evvel Anadolu'nun doğu kesiminde yerleştiği anlaşılmaktadır. Van Gölü'nün doğu ve güneyindeki Ardzeruniler'in tarihini 907'de bitiren Ermeni yazarı Ardzerunili Tomas, 902 yılında şimdiki Malazgirt bölgesinde " **Khalaç-Ovit**" (**Khalaç-Vadisi**) adlı bir yerden bahseder. II. Sultan Hamid'in bu bölge aşiretinden "Hamidiye Alayı"na aldırıldığı birlik "**Kalacan/Khalaçlar** adıyla anılıyordu. (KIRZIOGLU, 203) Ünlü Arap yazarı Mesudi, 943'te yazdığı "**Muruc**" adlı kitabında Cudi dağı yakınındaki "**Curukan**" (**Çoruklar**) ve "Tenbih"inde "**Kikan**"(**Kikler**) adlı Kürtler'in öteden beri 24 oymak halinde yaşadıklarını bildirir. Bu iki boyun kuruluşu görüldüğü üzere kardeşleri Oğuzlar'ın 24'lü boy teşkilatı ile aynıdır. (KIRZIOGLU, 203) 887 yılında Van Gölü'nün

doğusunda "**Kark n yan**"(=**Kark nlar**) adlı bir yerden bahsedilir. Bilindiği üzere **Kark n** 24 Oğuz boyundan birinin adıdır. (KIRZIOĞLU, 206) **Bitlis'in K zan** ilçesinin **Azğur** köyü, Bozok/Taş Oğuz kolundan Ay Han'ın oğlu "**Yazğ r**" boyunun eski söylenişli adından ibarettir. (KIRZIOĞLU, 205) **Maalesef bu köyümüzün ad bilgisiz yetkililerce "Y ğ nkaya" olarak değiştirilmiştir.**

Kars' n 40 km doğusunda, üzerinden devlet hududu geçen Arpaçay' n sağ nda Ortaçağ' n müstahkem şehri Anı Kalesi'nin adı, Kıpçak kolundan **Kamak-An** diye tanınan ikiz boydan gelmez. Bunu, dillerinde "ı" sesi bulunmayan yabancılar gibi "Anı" yazıp söylemek bizler için yanlış. Köktürk ve Uygur yazıtlarında "Kırkız" ülkesi yolunda "**An suyu**" ve "**An**" bölgesinden bahsedilir. **W. Radloff** (Sibirya'dan), Altaylar'dan doğan çaya "**Anuy**" ve "**Ak Anuy**" denildiğini (Rus söylenişyle "y" sesi eklenmiş) belirtir. (KIRZIOĞLU, 1987) **Erzincan** ilimizin batısındaki bölgenin ve ilçesi **Kemah' n ad**, **Kamak-An** adlı ikiz boyun **Kamak** kolunun adından gelmektedir. O bölgedeki sarp kalenin adı olan **An**, Azerbaycan'ın başkenti **Baku**'nun bir köyü olan **An** ve **Diyarbak r' n** ilçesi olan **Han / Hani** adı Kıpçakların **Kamak-An** adlı ikiz boyunun hatırasını taşırlar. (KIRZIOĞLU)

Strabon, ana kolu Amuderya (**Seyhun**) ve Sirderya (**Ceyhun**) boylarında, dağlık kolları İran ve Armenia'da bulunan "**Mard/Amard**" adlı göçebe bir urugdan bahseder. Bizdeki **Mardin Kalesi'nin** adı bu uruk ile ilgilidir. Bunların bir dalının vaktiyle Karadeniz kıyısında "**D z-Mard Kal'as**"na yerleşip adlarını verdiği; Ksenep-hon'dan öğrendiğimiz çok savaşçı "**Dreller**"in daha önce burada hakim olduğunu **Dede Korkut Kitab 'ndaki** VII. boy(destan)dan anlayabiliyoruz. (KIRZIOĞLU, KIPÇAKLAR: 200)

1125'te Kiyef Kinezi Viladimir Monomakh'ın ölümünü müteakip (1118'de) Gürcistan'a giden **Kuman Beği** Atrak tekrar yurduna dönmüştür. Onunla birlikte Gürcistan'a giden Kumanlar'dan büyük bir kısmı dönmeyip orada kalmış ve türlü ovalara (Anı ve Erzurum emirliklerinden alınan **Yukar Kür** ile **Çoruk** boylarına) yerleştiril-

mişlerdir. Doğu Anadolu'da **Ç ld r Gölü** çevresindeki **K pçaklar** işte bunların halefleridir. (KIRZIOĞLU, 112)

III. asırda Armenia'ya göçen ve 217 yılında "**Mam k ve Konak Kardeşler**" idaresinde siyasi mülteci olarak kalabalık uruklarıyla Taron/Muş-Ahlat kelimesine yerleşen ve "**Mam konyan**" Satrap hanedanını oluşturan Çenestan'dan gelme **Çenler**, hiç de asıl Çinliler değildir. Gürcü kaynakları çok zaman **Türkler'den** Çen diye bahseder. Güney Kafkasya'da Türk kökünden gelenlerin Ortaçağ başlarındaki Azerbaycan dilli kavimlere, bu arada Ermeniler ile Gürcüler'in dillerine de tesir etmiştir. (KIRZIOĞLU, 219)

Oğuz Türkleri'nin Üçok/İç Oğuz kolundan olan Paçanıgler(Peçenekler)'in **Sibirya'dan Doğu Anadolu'ya** kadar yayılmış bulunan urukdaşları mevcuttur. Güney Sibir/Altay-Sayan, Batı Sibir/Irtış-Obı, Batı Türkistan/Horasan-Afgan, Dağıstan-Tunaboyu (Macaristan), Kür-Aras/Gence-Karabağ bölgelerinde tanınan, eş anlamı "Karluk" olan ve Sakalar ile birlikte M.Ö. 680 göçleriyle gelen "**Kürtler**"in Dicle kolu, **Kurmac/Kurmanç** diye anılırlar ve "Afrasyab" ile "Oğuz" töresini yaşatagelmışlerdir. **Bitlis-H n s** Çevresindeki Roşeki adlı 24 oymaklı boyun bey ailesinden Şeref Han'ın, **Bitlik Ocakl -Sancakbeyi** iken 20 yıl süren araştırma ve anketler sonunda 1597'de bitirdiği Farsça "**Şerefname**" adlı kitabında Kürtler'in (komşuları **Mam k-Konak Kardeşler** uruğu **Ma-m konyan/Mam konlular** gibi **Çin/Çenasdan/ Türkistan'dan** gelme), bazı bilginlere göre **Cin (Çin/Çen)** Taifesi'nden sayıldıkları; hem de bütün **Kürt** taifelerinin **Baçan(Peçen'ek)** ve **Bokht (Bokhtan/Bogduz)** adlı iki kardeşten türemiş olduğu, Bokht kolunun doğu **Cezire** (Mardin-Cizre)de ve batıda Hasankeyf (Hısnıkeyfa) kesiminde **Baçan** kolunun yerleşmiş bulunduğu ananesi anlatılıyor. Bu sonki boy "**Baçan**" n aslı, "**Paçan/Peçen**"(Peçen'ek adının tekili) olduğundan, 885 yılından beri ARapça kaynaklarda bunlara "**Ekrad- Beşeneviyye**" (**Peçene-Kürtleri**) denildiği (İbnü'l-Esir'in kaynağı) biliniyor. (KIRZIOĞLU, 207-208) Dolayısıyla en az 2500 yıldan beri Türk yurdu olan Doğu ve Güneydoğu

Anadolumuzdaki Dicle Kürtleri/Kurmançlar, "**Milan**" (Dağlılar) ve "**Zilan** (Ovalılar) diye iki ana kola ayrılınca, eski "**Paçan/Becen**" kolunun da Siliv/Zilan diye anıldığı görülür. (KIRZIOĞLU, 208)

Doğu Karadeniz bölgemiz de Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi en eski Türk yurdudur. Kaynaklarda **Terek'k/Trel'k** olarak geçen **Terel Türkleri**, bugünkü Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in güneybatısında, "**Tryalet**" (**Tralyurdu**) bölgesine adlarını vermişlerdir. Burada (**Kazar Türkleri'nin** atası olan **Kimmerler'le Sakalar'dan kalma kurganlardan, Kuruk-Taş'taki kaz dan alt n ve gümüşten ayakl içki kadehi ç km ş t r. Üzerinde Türkler'e mahsus hayat ağac ve av sahneleri şekilleri vard r. Dede Korkut Kitab 'nda sağ rak dinelin bu ayakl içki kadehi M.Ö. 11. binin ortalar na tarihlendirilmektedir.** (KIRZIOĞLU, 199-200) **Ad geçen** Sakalar hakkında tarihçi **Strabon** ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre Sakalar şimdiki Kazakh, Borçkalı ve (eskiden Yukarı-Kür boyları ile Artvin ilini içine alan ve Çıldır Eyaleti de denilen) **Akhalç k** (Ahıskal) **Gogaren** ismiyle; Gökçegöl'ün kuzeyinden doğup sağdan Kür'e kanşan çayın boyunda ve ona adını veren Şamk-hur'dan aşağısı, şimdiki Gence, Cavanşir ve Şuşa vilayetleri/Karabağ-Aran'ın bir kısmı ise **Sakasen** ismiyle birbirine komşu iki Saka ülkesi adını almıştır. Bu Gogaren vilayeti sonradan Ermeni kaynaklarında Gogar'k yani Gagarlar olarak anılmıştır. (KIRZIOĞLU, 193-194)

"Kazarlar"ın ataları **Kimmerler'in** Kür ve Aras boylarına gelişi M.Ö. 720-714 yıllarına rastlar. Eski Kartel destancılarının bahsettiği Nemrut oğlu (Nemrud nesli soyundan Persan (İranlı) sandıkları topluluk da **Urartular'd r.** Kartel kaynağında Türkler ve Makedonyalı İskender'in ordularına karşı Çoruk ve Kür boylarını erlikle korumaya girişen, M.Ö. 587 yılında Kudüs'ten kovulan Yahu-diler'den önce Kartli'de yerleşmiş bulunan **K p-çaklar' n, Kimmerler** ve "**Bun**" (= Otokton/yerli) **Turkiler'in** de Oğuz/Türkmen atası Sakalar olduğu apaçık belirtiliyor. Destanı Orbelyanlar Tarihi'nde "**Çenesdanlar**" denilen "**Orbelyanlar' n** merkez kalesine, Oğuzlar'a mahsus Üçok kolunun

adıyla "**Şamşoylde**" (Üç Ok) denilmesi Dede Korkut Kitabı'na da yansımıştır. (KIRZIOĞLU, 191)

M.Ö. 400 yılında Yukarı-Aras boyu, Erzurum Ovası, Tortum Çayı boyu, İspir kesimi, Bayburt Ovası üzerinden Trabzon'a varan "Onbirler" ordusu artçı kumandanı Ksenophon şu urug ve boyları görüp tanıtmıştır: Kaynaklarından Kars Arpaçayı'na kavuşuncaya kadar bütün Yukarı-Aras boyunda bulunan ve adları Pasınlar'da yaşayan Oğuz boyu Paçan/Peçenek'in o zamanki adıyla **Phasianlar** Erzurum Ovası'nda, demircilikleriyle ünlü ve Karadeniz kıyısındaki kollarının Yunanlılar'a çelik yapımını öğreten Saka boyundan **Khalybler**, Tortum-Yusufeli kesiminde, sonraları "Tav" ve "Tay'k= Taylar diye tanınan Akkoyunlu ve Osmanlı belgelerinde "Dav-Eli" denen bölgede bulunan ve kadınları da savaştan **Taoklar**, hakim boyu İspir çevresinde bulunan Saspir kolundan **Hesperitler**, Harpasus (Çoruk) ırmağını aşınca Bayburt Ovası'nın kuzeyindeki dağlara kadar Saka kolundan **Skythenler**, bunların kuzeyinde ve Kemer Dağı'nın deniz tarafında **Makronlar**. (KIRZIOĞLU, 193)

Gürcü vakanüvisler, M.Ö. 4. yüzyılda Kür ırmağı boylarına gelip yerleşen Türk topluluklarından haber vermektedir. Bunlar **Banturki** ve **K pçak** adında iki Türk kavimidir. Buradaki **Banturki'nin** anlamı "ibtidai Türk" demektir. Prof. Dr. N. Marr'a göre ise "**Bun**" sözü "otokton/ yerli" anlamına gelmektedir. Sakalar'la birlikte yahut onlardan sonra Türk adını taşıyan bir kavim Kür boyuna gelmiş olduğu ihtimali vardır. Kıpçak-lar'ın da o kadar eski zamanda mevcudiyeti imkan dahilindedir. (KIRZIOĞLU, 33-50)

M.S. 87 yılında Doğu Karadeniz'de Türk boyları görülür, şimdiki Apkazya bölgesi ve kuzeyindeki kıyılarda "**Paçanıgler ve Cıklar**" diye anılan iki Türk uruğundan birincisi "**Paçanak/ Peçenk**" adındaki Uçoklar'ın İç Oğuz kolundan Gök Han oğlu sayılan Oğuz boyudur. İkincisi de Köktürk Yazıtları'nda "Çik" olarak anılan, Karahanlı Devleti birliğindeki güzelleriyle ünlü "**Çigil**"(**Çik-li**) uruğunun koludur. Aslında Karadeniz'in kuzeyindeki İyan kolonileri, ilkin Saka-layr'ın öncüleri "**Çik-it**"(=**Çik'ler**)i **tan d klar n-**

dan, hepsine "Skyt" adını verdikleri anlaşılmaktadır. Apkazeli'nin kuzey kıyılarında Strabon'Dan başlanarak "**Zigler/Zigoy**" denilenler de **Çık**-ler'dir. Yine Strabon, "Trapezus" (Trabzon) ile "Kolk" arasında "**Zygopolis**" (Çık şehri) diye bir beldeden bahseder. (KIRZIOĞLU, 207) **Van-Başkale'nin** doğusundaki Yiğit Dağı yakınında Zap suyuna dökülen bir çayın adı da **Çiğil Suyu'dur**. Doğu Anadoludaki **Çiğil Türkleri'nin** hatırasını hala yaşatmaktadır.

Dağıstan-Şirvan arasındaki ünlü Demirkapı-Derbent'e, Plinius'un belirttiğine göre buralara yerleşmiş bulunan Kuman Türkleri'nden dolayı "**Kuman Kap s**" denilmiştir. M.S. 197 yılında Kazarlar ile Barçalılar, Venaseb ve Surhab adlı kıralları ile güneye akına giderlerken "**Çor** Kapısından geçmişlerdi. Yunanistanlı PROkopius, Yunancada "ç" sesi olmadığından bu geçide "**Zur**" demiştir. **Albanlar Tarihi'ni** 660'larda yazan Gence çevresinde yetişen Moses bu geçide "**Çolay/Çolay Kap s**" demiştir. Bu da İslam kaynaklarında buraya "**Babü's-sul**" (Sol Kapısı) denilişinin sebebini gösteriyor. İslamıktan önce Hazar denizi güneyinde **Gurgan'Da** ve Batı Türkistan'da kalabalık bulunan ve 450'de Sasanlılar ile savaşan **Çol Türklerinin** bir kolunun M.Ö.leri Dağıstan ve Yukarı Kür boyunda "Çok Deresi" Sancağı'ndaki varlığının delilidir. Ayrıca eskiden "Harpasus" sonra "Saper Gölü" ve "Akampsis" denilen ırmağa "**Çoruk**" (= Çorlar) denilmesi, buralarda bu addaki Kıpçak kolunun yerleşmesi sebebiyledir. (KIRZIOĞLU, 199)

Yaklaşık 2060 yıl önce Kür ırmağı boylarına yerleşen Türk boylarından bazı kişilerin adlarını da burada belirtmek yerinde olacaktır. Sakasenler'in torunları **Albanlar' n** hükümdar hanedanı, Dede Korkut Kitabı'nda Taş Oğuz/ Boz Ok kolundan "Han" unvanlı Oruz Koca sülalesinden olup Arşaklılar'ın bütün hükümdarları kendi adlarından başka hep "Arşak" ünvanıyla anılıyor. Paralarında bunu kullandıkları gibi "**Orus/Oruz**" adını da taşıyorlardı. Bu ise Türkçe bir kelime olup demircinin baş aleti olan "örs"ten ibarettir. Bizim "örs" dediğimiz nesnenin adını Kıpçak kolundan gelen Türkler iki heceli olarak "Orus/Örü" (Urus) biçi-

minde kullanmışlardır. Bu "**Orus/Oruz**" adı 2060 yıl önce Kür boylarında görülmüştür. Diğer bir Türkçe ad ise "**Koç'is**" şeklinde verilmiştir. Yunanca ve Latince "ç" sesi olmadığından aslı "**Koç**" olan bu kelime anılan kaynaklarca "**Kos**" yani "**Koç**" ortaya çıkmaktadır. Üçüncü ad da 6. İber (Kartel) kirali Arşaklı "**Artok'es**" yani "**Artuk'tur**". Türk geleneğince 9ay 10 gün ana kanımdan kaldıktan sonra geç/artık günlü olarak doğanlara "**artuk**" denilmektedir. Bu "**artuk**" Selçuklu çağında Eksükoğlu **Artuk** Gazi'nin en eski arkadaşıdır. Dokuz aydan erken doğan erkek çocuğa ise "**eksük**" veya "**çabuk**" denilmektedir. Söz konusu adlar, bugün bile yaşayan aile geleneğinin günümüzden 2060 yıl önceki halini gözler önüne sermektedir. (KIRZIOĞLU, 211)

Tarihçi Plinius **Pont Denizi'ne** (Karadeniz'e) karışan **Absarus** Çayı'ndan bahseder. 131 yılında **Rize-Batum** arasındaki kıyıları da gören Arrianos, Rize'ye 4 mil mesafedeki "**Askurus Çay**" ve Arkhansi'den 8 mil doğudaki "**Apsarus Çayı**"ndan haber verir. (KIRZIOĞLU, 1987) Buradaki "**Askurus**" adı, Oğuz Türkleri'nin **Yazgur/Yaz r** boyunun hatırasını taşımaktadır. "**Apsarus**" adı da yine Oğuzlar'ın **Afşar/Avşar**" boyundan yadigardır. Yunan ve Latin dillerinde c, ç, ş sesleri bulunmadığından onların kaynaklarına böylece geçmiştir. Sondaki "-us" eki atıldığında "**Absar**" kelimesi kalır. Bunun da "**Abşar**" yani "Avşar" olduğu açıkça görülür. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki yarımadasının adı a "Apşeron"dur. Bu da aynı Oğuz boyunun o yöredeki en eski izidir. (SÜMER, 1996)

Artvin ilimizin çevresi ise Yunanca kaynaklarda "**Klarsen**" veya "**Kalarç**" olarak anılmaktadır. **Çoruk** aşağıları ile Artvin, Borçka-Ardanuç, Şavşat kesimindeki bölgenin adını ilk olarak Ptolemeus "**Kalarzen**" diye anar. Arşaklı Büyük Tiri-dat'ın (286-330) katibi ve kronikçisi Agathange-los, onun ülkesinde 301 yılında Hristiyanlığın yayıldığı yerleri anarken buraya Yunanca metinde "**Kalarsen**", Latincesinde "**Kalarsarum**" ve 450 yıllarındaki Ermenice tercümesinde "**Kalarç**" diyor. Artvin kesiminden Karadeniz'e doğru esen kuru ve sert rüzgara, Rize'den Batum'a kadarki kı-

yıllarda eskiden beri "**Kalaç/Kalaş yeli**" denilmektedir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan yel adı Kalaç/ Kalaş, eski Kalarç/Klarçet bölgesinin hatırasını taşıyan ve arslan/aslan, kurşak/kurşak, varşak/vaşak gibi Türkçe kelimelerde yutulmadan söylenen "r" sesinde olduğu gibi Türk uruğu "**Kalaç**" adının eskiden "**Kalarç**" olduğunu göstermektedir (KIRZIOĞLU, 202). Bu "**Kalaç**" uruğunun adı **Ardanuç'un** bir köyünde varlığını sürdürüyordu. "**K larçet**" olan bu köyün adı 1925 yılında il meclisinin kararıyla "Bereket" olarak değiştirilmiştir. Türklüğün Türkiye'deki tapusu olan bunun gibi isimler maalesef uyduruk adlarla değiştirilerek bu tapu üzerinde tereddütlerin doğmasına yol açılmıştır. Yine **Ardanuç** ilçesinin bir başka köyü olan "**Camandar**"m adı da bilgisizlik yüzünden "**Camedanl**" olarak değiştirilmiştir. "**Ça-mandar**", "**Kazar Türleri'nin** bir boyudur. **Ça-mandar Köyü**, Dağıstan'ın başkendi Samandar'ın adaşdır. Bir ulu Türk velisinin de yatırı bulunan bu köyün adı Farsça bir kelime olan

Camedanlı'ya çevrilmiştir (KIRZIOĞLU, 206)

Makedonyalı İskender çağında (M.Ö. IV. yy.) Artvin'de Çoruk boylarındaki müstahkem kaleye **Tokhar** kalesi ve yöre halkına da "**Tukhar'k**" (=Tukarlar) denildiği görülmektedir. Kaşgarlı'da "Töker" olarak geçen bu Türk boyunun adı Orta Amuderya'daki **Tokharistan'a** da adını vermiştir (KIRZIOĞLU, 206)

Bu adlara bir de "Türkiye kelimesini eklemek gerekir. Anadolu ve çevresi için kullanılan bu kelimeye ilk defa VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında rastlanır. IX ve X yüzyıllarda İdil/Volga nehrinden Orta Avrupa'ya kadar uzanan saha için kullanılmıştır. Bu kullanım Kafkasya bölgesindeki Hazar Kağanlığı için Doğu Türkiye'si, Arpat hanedanının kurduğu Macar Devleti için de Batı Türkiye'si şeklinde idi (ÇAY, 1996). Görüldüğü gibi Türklükle ilgili kelimelerin Anadolu topraklarında kullanımı milattan önceki yüzyıllara dayanmaktadır. Bu da Türkler'in Türkiye'nin en eski sahipleri olduklarının delilidir.

KAYNAKLAR

ERZEN, Prof. Dr. Arif.

1996 İ. Doğu Anadolu'nun Genel ve Coğrafi Durumu, Tarih Toplum Kültür Gezileri, Van ve Çevresi Kültür Gezisi.

ÇAY, Prof. Dr. Abdülhaluk.

1994 Her Yönüyle Kürt Dosyası, İstanbul.
1996 Türkiye (Türk Ülkesi) Turkomana (Türkmen Ülkesi)-2 adlı yazı Türkeli Gazetesi.

KIRZIOĞLU, Prf. Dr. M. Fahrettin.

1987 Türkiye'de En Eski Selçuklu Camisi, Kars-Anıda Manuçahr Camisi ve Minaresi, İstanbul.

1992 Yukarı Kur ve Çoruk Boylarında KIPÇAKLAR, Ankara.

YAĞMUR, Öğrt. Gör. Memduh

1996 Prof. Dr. Faruk Sümer'in Gözüyle Avşarlar. TDT Dergisi.